

Tadeusz Baryła,

Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie

Unia lubelska 1569 r. w polskich podręcznikach szkolnych

Jan Kochanowski, związany z kancelarią króla Zygmunta II Augusta, w 1569 r. napisał poemat epicki „Proporzec albo Hołd pruski” (wydany w 1587 r.), w którym przypomniał historię stosunków polsko-krzyżackich, w tym bitwę pod Grunwaldem, i dzieje Polski nad Bałtykiem. Dzieje utrwalone na proporcu, który został podczas sejmu w Lublinie „do ręki dany” księciu Albrechtowi II Fryderykowi składającemu 19 lipca 1569 r. hołd z Prus Książęcych przydawały dodatkowego znaczenia wydarzeniu najdonioślejszemu –unii polsko-litewskiej przyjętej przez sejm 1 lipca i podpisanej przez króla 4 lipca 1569 r. w Lublinie. Zdaniem Jana Kochanowskiego, poety i polityka dworskiego, dziełem unii było:

Tym nieprzyjacielowi serce nasz zepsować,
A Rzeczypospolitej pokój ugruntować
I bezpieczeństwo całe; swemu imieniowi
Zjednasz cześć nie podległą żadnemu końcowi.

Hołd lubelski świadczył o chwale i potędze Rzeczypospolitej jagiellońskiej, spojonej odtąd trwale i nierozzerwalnie unią lubelską. Niestety, na sejmie lubelskim odbywanym pod presją braku sukcesji męskiej Jagiellonów, doszło do tego, że król Zygmunt II August w trakcie hołdu pozwolił posłom elektora brandenburskiego „proporca ująć” na znak, że odtąd i elektorowie brandenburscy (główna linia Hohenzollernów) mogą występować jako sukcesorzy w Prusach Książęcych. Tak, oto powraca podstawowy problem dziejów wspólnych Polski i Litwy: unii polsko-litewskich, zagrożeń ze strony najbliższych sąsiadów z północy i wschodu, kształtowania Rzeczypospolitej Obojga Narodów – państwa i narodów.

Jak zatem oświetlają te procesy polskie podręczniki szkolne? Wobec mnogości tychże podręczników zdecydowano się na wybór podyktowany głównie ich popularnością na rynku i zaleceniem dokonywanym przez nauczycieli na terenie Olsztyna, miasta ważnego w dziejach Warmii, która doświadczyła skutków i hołdów pruskich i unii polsko-litewskich. Ponieważ wszystkie podręczniki były już

przedmiotem uwag czynionych na posiedzeniach Komisji, zdecydowano się w pierwszej kolejności na pokazanie kontekstu historycznego w jakim poruszane są zagadnienia unii polsko-litewskiej, a jeżeli czyniono uwagi to jedynie celem wskazania odmienności ujęć między nimi, zakładając, co oczywiste, że podstawa programowa jest jedna. Zazwyczaj, bywaj jednak tak, że szczegółowe zagadnienia i procesy skłaniają do nadmiernego krytycyzmu nawet w warstwie omówieniowej, zatem, jeśli można odnieść takie wrażenie odnośnie niniejszego tekstu, to jest to tylko błąd niezamierzony jego autora. Należy także zwrócić uwagę, że organizowanej od 1974 r. Olimpiadzie Historycznej zawsze towarzyszy bogaty wybór zalecanej literatury¹. Można byłoby przyjąć, że na podstawie klasycznych pozycji z zakresu historii państwa i prawa, dziejów Europy, łatwiej można byłoby przyrównywać wybrane podręczniki to aktualnego stanu wiedzy, lecz wydaje się, że ten sposób byłby raczej właściwy dla zamiaru zrecenzowania tychże, niż omówienia miejsca unii lubelskiej w podręcznikach gimnazjalnych i licealnych. Zatem należy w pierwszej kolejności, nie tylko z powodu, kolejnej rocznicy unii lubelskiej, stwierdzić, że zajmuje ona znaczące miejsce w podręcznikach, a dokładniej rzecz przedstawia się następująco.

W zakresie szkoły gimnazjalnej omówieniu poddano następujące podręczniki:

1. Janusz Ustrzycki, . Podręcznik. Kl. II. Gdańsk 2010, Wydawnictwo OPERON. Jest on opatrzony informacją zamieszczoną już na okładce, że spełnia wymogi reformy 2009 r. – nowej podstawy programowej. Cytowany dalej jako : Ustrzycki.

2. Igor Kąkolewski, Anita Plumińska-Mieloch, Bliżej historii. Gimnazjum. Podręcznik. Klasa 2. Wydawnictwo WSIP, wydanie II, Warszawa 2010, Numer dopuszczenia 61/2/2009 na podstawie opinii rzeczoznawców: dr Piotra M. Ungera, dr hab. Barbary Wagner, dr Dariusza Dziurzyńskiego). Opatrzony informacją: „Zgodne z nową podstawą programową”. Cytowany dalej jako: Kąkolewski.

¹ Dzieje parlamentaryzmu odnośnie poruszanych zagadnień to, m.in.: Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2005; Borkowska-Bagieńska E., Krasowski K., Lesiński B., Walachowicz J., Historia państwa i prawa Polski. Zarys wykładu, Poznań 1994; Czapliński W., Dzieje Sejmu Polskiego do roku 1939, Kraków 1984; Dzieje Sejmu Polskiego, koordynator pracy J. Bardach, Warszawa 1997; Kallas M., Historia ustroju Polski, Warszawa 2006; Kriegerseisen W., Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1736). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej, Warszawa 1995; Między monarchią a demokracją. Studia dziejów Polski XV-XVII wieku, pod red. A. Sucheni – Grabowskiej, Warszawa 1994; Olszewski H., Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee, t. 1-2, Poznań 2002; Społeczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493-1993), pod red. J. Bardacha, Warszawa 1995; Zakrzewski A. B., Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki, Warszawa 2000 Założenia ustrojowe. Struktura i funkcjonowanie parlamentu, pod red. naukową A. Gwiżdża, Warszawa 1997

3. Stanisław Roszak, Śladami przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy drugiej gimnazjum. 2. (Do nowej podstawy programowej). Wydawnictwo Nowa Era, Straszyn k. Gdańska 2010. Na okładce informacja: o dodatku w postaci wersji elektronicznej: CD. Numer ewidencyjny w wykazie MEN: 60/2/2010, na podstawie recenzji: prof. dr hab. Urszuli Augustyniak, dr hab. Zdzisława Nogi, dr Piotra Zbroga. Cytowany dalej jako : Roszak.

Pierwszy z wymienionych podręczników gimnazjalnych – Ustrzycki, przedstawia problem unii lubelskiej w następującym układzie problemowym: Rozdział Rzeczpospolita złotego wieku – XVI wiek. Strony 55–100. Tamże podrozdziały: 1. Państwo polsko-litewskie w XVI wieku, 2. Gospodarka i społeczeństwo Rzeczpospolitej w XVI wieku, 3. Demokracja szlachecka w Rzeczpospolitej, 4. Unia lubelska (s. 75–79), 5. Rzeczpospolita państwem bez stosów, 6. Kultura renesansowa w Rzeczpospolitej, 7. Rzeczpospolita za panowania pierwszych władców elekcyjnych.

Zatem wiekowi XVI poświęcono znaczącą ilość miejsca w tym podręczniku, a rozdział „opatrzone jest zapowiedzią, że: „Na lekcji dowiesz się: Jak doszło do powstania Rzeczypospolitej Obojga Narodów, Na jakich warunkach została zawarta nowa unia Polski z Litwą, Jakimi językami posługiwała się ludność Rzeczypospolitej Obojga Narodów, Jakie były konsekwencje zawarcia unii lubelskiej”.

Podrozdział Unia lubelska (s. 75–79), opatrzone jeszcze zagadnieniami: geneza unii, Unia lubelska, konsekwencje zawarcia unii lubelskiej.

Drugi z wymienionych podręczników gimnazjalnych – Kąkolewski, również koncentruje się na całym wieku XVI (Część 1: XVI wiek), wyodrębniając szczegółowo: 1. Wielkie odkrycia geograficzne, 2. Konsekwencje wielkich odkryć geograficznych, 3. Kultura odrodzenia we Włoszech, 4. Renesans w Europie i przewrót kopernikowski, 5. Początki reformacji, 6. Rozwój reformacji, 7. Reforma katolicka – Lekcja powtórzeniowa: Europa i świat w XVI w, 8. Polska i Litwa pod rządami ostatnich Jagiellonów (s. 48–53), 9. Kształtowanie się demokracji szlacheckiej, 10. Powstanie Rzeczypospolitej Obojga Narodów (s. 59–), 11. Rzeczpospolita monarchią elekcyjną, 12. Gospodarka Rzeczypospolitej w XVI w., 13.

Rzeczpospolita wobec narodów i religii – kultura „złotego wieku” (s. 73–) –Lekcja powtórzeniowa. Polska w XVI w.

Zatem problemy unii polsko-litewskich występują w dwóch podrozdziałach – ósmym i dziesiątym (strony, odpowiednio; 48–53 i 59–62) . W tym ostatnim podrozdziale –Powstanie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wyodrębniono dwa zagadnienia: pierwsze – Egzekucja praw i dóbr, drugie – Unia lubelska.

Trzeci z podręczników gimnazjalnych – Roszak, wydaje się być najbardziej dogłębny, a poprzez dołączenie wersji elektronicznej, także najatrakcyjniejszy dla młodzieży w procesie nauki historii w gimnazjum.

W rozdziale trzecim – U schyłku średniowiecza, w podrozdziale „Unia Polski z Liwą” (s. 90-93) omawiane są zagadnienia: Rządy Andegawenów w Polsce, Litwa w przededniu unii, Unia Polsko-litewska (tamże unia w Krewie), Trudna współpraca (tamże umowa wileńska z 1401 r. oraz unia w Horodle z 1413 r.). W rozdziale piątym – Rzeczpospolita w XVI wieku, zawarto podrozdziały: pierwszy – Początki demokracji szlacheckiej: Szlachta i jej przywileje, sejm i senat, sejm walny, sukcesy demokracji [egzekucja praw i dóbr], a w dodatkowej lekcji na szóstkę: „jak obradowano na sejmikach i sejmach? (sejmiki, przebieg obrad, sejm walny, gdzie obradował sejm”; drugi – Rozwój gospodarczy Polski.; trzeci– Czasy Zygmunta Starego, i tamże: Państwo Jagiellonów, Układ jagiellońsko-habsburski, Ostatnia wojna z zakonem, Wojna z Moskwą (m.in. bitwa pod Orszą 1514 r.).

Podrozdział czwarty – Rzeczpospolita Obojga Narodów, opatrzony jest pytaniami kontrolnymi: Przypomnij, co oznacza termin „unia personalna”, Wymień nazwy krajów, z którymi władcy Polski zawierali unie w XV w., które zostały w rozszerzonej formie zawarte w pytaniach kończących ten podrozdział: „Wyjaśnij, czym różniła się unia personalna od unii realnej, przedstaw okoliczności zawarcia unii lubelskiej, oceń skutki, jakie miało dla Polski i Litwy podpisanie porozumienia w Lublinie w 1569 r.[?] To ostatnie pytanie musi jednak budzić zastrzeżenia. Zawiera on następujące zagadnienia: Wojna o inflanty, Stosunki polsko-litewskie (tamże podsumowujące stwierdzenie, że „Dodatkowym czynnikiem przemawiającym za bliższym związkiem Korony i Litwy stały się wojny z Moskwą. W pierwszej połowie XVI w. siły litewskie bez wsparcia polskich wojsk nie były bowiem w stanie powstrzymać potężnej armii wschodniego sąsiada. Dlatego rozwiązanie tego

konfliktu wymagało, aby kontakty między Polską i Litwą bardziej się zacieśniły. Ponadto król Zygmunt August nie miał męskiego potomka, co groziło wygaśnięciem dynastii Jagiellonów i rozpadem unii personalnej obu państw” (s. 190). Następnie, na dwóch stronach, omawiane są: „Powstanie Rzeczypospolitej Obojga Narodów” (tamże pada myśl: „1 lipca 1569 r. zaprzysiężono polsko-litewską unię realną”), oraz „Skutki unii lubelskiej”.

Mimo uwag, należy podkreślić, że z całą pewnością podręcznik Roszaka wyróżnia się pozytywnie na tle dwóch wcześniej omawianych.

Jaka jest zawartość szeroko rozumianej warstwy ikonograficznej omawianych podręczników gimnazjalnych, to, w czasach przewagi internetu jako źródła pociągającego młodzież, jest to ciekawe pytanie, na które nie jest łatwo dać jednoznaczną odpowiedź.

Podręcznik Ustrzyckiego odnośnie unii lubelskiej zawiera: 1) fragment aktu unii lubelskiej² (s. 77), 2) mapę „Rzeczpospolita Obojga Narodów po unii lubelskiej 1569 r. (s. 76), z wyodrębnieniem Podlasia, województwa wołyńskiego, województwa podolskiego, województwa braclawskiego, województwa kijowskiego, lecz bez zaznaczenia przynależności, 3) herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Podręcznik Kąkolewskiego zawiera: 1) mapę „Polska i Litwa po unii lubelskiej”, na której oznaczono „Królestwo Polskie i jego lenna do 1569 r., ziemie przyłączone do Polski w 1569 r., ziemie we wspólnym władaniu Polski i Litwy”. Jednak, gdy dokładniej spojrzeć na tę mapę to okazuje się, że jest tam także błędnie oznaczona Kurlandia jako we wspólnym władaniu Polski (Korony) i Litwy, zaś Inflanty jako przyłączone do Korony. (s. 60). 2) wizerunki z epoki Zygmunta II Augusta i Barbary Radziwiłłówny (bez wskazania źródła), 3) zestawienie pt. „Najważniejsze postanowienia unii lubelskiej”, w które włączono herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów (tarcza herbowa czerwono-niebieska, zwieńczona koroną otwartą?, bez wskazania źródła). Ponadto jako tekst źródłowy zamieszczono, fragment unii pt. „Przeczytaj o tym, co postanowili posłowie na sejmie w Lublinie w 1569 r.” (punkty, 3, 4, 8) Tytuł zestawienia nieopatrznie sugeruje, że król unii nie podpisał.

² Należy jednak zauważyć, że w wielu podręcznikach poniższy wybór źródeł, jest różnie cytowany, tutaj: Teksty źródłowe do nauki historii w szkole: Ustrój Polski w XVI–XVIII wieku. W. Szczygielski, nr 20, Warszawa 1960, s. 19.

Podobnie, jak w przypadku tekstu, tak i „ikonograficznie” najbogatszy jest podręcznik Roszaka. Zamieszczono w nim: 1) postanowienia unii w Krewie, wraz z fotografią dokumentu (s. 93), 2) tekst źródłowy: Obrady sejmu polskiego z 1565 r. w relacji Juliusza Ruggieri (s. 171), 3) mapę Gospodarka polska w XVI w. , s. 182 (tamże zaznaczono m.in. sieć miast w Koronie i na Litwie, Rzeczpospolitą i jej lenna), 4) Państwo Jagiellonów na początku XVI w. s. 185 (zaznaczono m.in.: sąsiadów, lenna, miejsca ważniejszych bitew, ziemie utracone w pierwszej połowie XVI w.), 5) hołd pruski (krakowski) Jana Matejki (s. , 186) 6) tekst źródłowy – Ceremonia złożenia hołdu pruskiego z listu Andrzeja Krzyckiego (s. 187), 7) obraz bitwa pod Orszą 1514 r. nieznanego artysty z epoki (s. 188), 8) portret króla Zygmunta II Augusta, bez wskazania źródła, s. 189, 9) mapa „Polska i Litwa po unii lubelskiej „– najdokładniejsza ze wszystkich zamieszczonych w innych podręcznikach(s. 190), 10) Unia lubelska Jana Matejki ,s. 191, 11) tekst źródłowy Akt unii lubelskiej, punkty 3, 4, oraz fotografia oryginału ze wskazaniem przechowywania – AGAD Warszawa, s. 192.

Zatem trzy omawiane podręczniki opatrzone są tematycznie tą samą mapą Polski i Litwa po unii lubelskiej 1569 r., jednakże o znacznych różnicach w treści mapy. We wszystkich cytowane są punkty 3 i 4 unii lubelskiej, opatrzone fotografią tekstu unii. Ponadto Kąkolewski i Roszak zamieszczają ten sam portret Zygmunta II Augusta. Zdecydowanie najbogatszy jest w tym względzie podręcznik Roszaka zawierający co najmniej 11 dodatków ikonograficznych oraz , co może stanowić dodatkowy atut, liczne odsyłacze do tekstów zamieszczonych w Internecie rozszerzających zakres wiedzy. Mimowolnie też można przyjąć, że to podręcznik Rosiaka, jeśli był poddany omówieniu jako ostatni, może narzucać „skalę” - podstawę, przy próbie oszacowania wagi, jaką przypisuje się unii lubelskiej w podręcznikach licealnych.

Do oceny tego zagadnienia na poziomie licealnym wybrano, kierując się tymi samymi kryteriami jak w przypadku gimnazjalnych, również trzy podręczniki.

Pierwszy z omawianych, to: Marek Kamiński, Robert Śniegocki, Historia od renesansu do czasów napoleońskich. Podręcznik dla II klasy liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Część 1. Kształcenie w zakresie podstawowym i rozszerzonym. Wydanie szóste, Wydawnictwo Nowa Era, Warszawa 2008. Numer dopuszczenia: 197/03 na podstawie recenzji: dr Danuty

Bober, prof. dr hab. Albina Kopruckowniaka, mgr Zofii Kozłowskiej, mgr Marii Gudro-Puischel.

Przedstawia tenże podręcznik okres od wielkich odkryć geograficznych po czasy napoleońskie. Odnotować należy, że w rozdziale siódmym przedstawiono: Początki i rozwój demokracji szlacheckiej, w rozdziale ósmym: Politykę zagraniczną ostatnich Jagiellonów (s. 70–79), a w rozdziale dziewiątym: Rzeczpospolita Obojga Narodów (s. 78–82). Przy czym rozdziały: Początki i rozwój demokracji szlacheckiej, Polityka zagraniczna ostatnich Jagiellonów, Wolne elekcje, Kraj bez stosów, Kultura odrodzenia w Polsce są oznaczone jako „treści do kształcenia w zakresie rozszerzonym”. Tym samym zwykły uczeń „formalnie” zwolniony jest ze znajomości takich zagadnień, jak: początki parlamentaryzmu (tamże zestawienie: Sejmiki ziemskie: przedsejmowy, relacyjny, elekcyjny, kapturowy, deputacki), obrady sejmu walnego (tamże mapa: Posiadłości niektórych magnatów w XVI i XVII w. [Radziwiłłów, Zamoyskich, Ostrogskich, Wiśniowieckich]), ruch egzekucyjny (zestawienie postulatów i celów, s. 66, oraz fragment konstytucji *Nihil novi* z 1505 r.).

Rozdział „Rzeczpospolita obojga Narodów”, zawiera zagadnienia: Polska a sytuacja wewnętrzna na Litwie, Unia lubelska (s. 79–80). Kończą rozdział dwa teksty źródłowe. Pierwszy to fragmenty aktu unii lubelskiej, to jest punkty, 1, 3, 4, 7, 8, 9, 16, i rzadko dotąd przytaczany punkt 19, a mianowicie: „[...] Takież w rekuperacji [odzyskaniu] od nieprzyjaciela moskiewskiego, zamków imion, posesji [ziem, majątków] i dóbr wszelakich będzie powinien J.Kr. Mość tym wraca, czyje te ojczyzny i possessyje były przed osiągnięciem od nieprzyjaciela” – za Ustrój Polski w XVI i XVII w. Teksty źródłowe do nauki historii w szkole. Oprac. W. Szczygielski. Drugi tekst źródłowy to „Historyczne konsekwencje związku Polski z Litwą” – tytuł od autora podręcznika (s. 81–82), za Juliuszem Bardachem, *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów*, w: *Dzieje narodu i państwa polskiego*, KAW, Warszawa 2008, s. 64–65. Charakterystyczne jest to, że opinia wybitnego i krytycznego znawcy tych zagadnień przeczy wywodom autora podręcznika i z tego powodu należy ją tu przypomnieć: „Inne były konsekwencje unii lubelskiej dla Polski, inne dla Litwy i ziem ruskich. System polityczny ustalony w 1569 r. miał, jak się z czasem okazało, plusy i minusy dla wszystkich zainteresowanych narodów: polskiego, litewskiego i ruskiego (w obu jego odłamach: północnym – białoruskim i południowym – ukraińskim. Jak się rychło uwidoczniło, unia realna ustanowiona w Lublinie nie osłabiła pozycji magnaterii na

Litwie i Rusi. Przeciwnie, przez inkorporację Wołynia i Naddnieprza, stworzyła grunt dla umacniania również – osłabionej w połowie XVI wieku – magnaterii koronnej, którą połączyły bliskie koligacje z potężnymi rodzinami możnowładców ruskich. Ci ostatni, polonizując się, sięgali po najwyższe godności w Koronie”. Unia wciągnęła Polskę w długotrwałe i wyczerpujące wojny z Moskwą. [...] Dla Litwinów i Rusinów (późniejszych Ukraińców i Białorusinów) unia z Polską miała wiele plusów. [...] na Litwie historycznej, obejmującej również ziemie białoruskie [...] polonizacja językowa i kulturowa nie powodowała utraty świadomości odrębności politycznej. Litwini, a mianem tym określano wszystkich obywateli Wielkiego Księstwa, niezależnie od przynależności etnicznej i wyznaniowej, konsekwentnie bronili od unii lubelskiej aż do końca dawnej Rzeczypospolitej – praw Wielkiego Księstwa Litewskiego, jego politycznej i prawnej podmiotowości”. Szkoda, że ten podręcznik dopiero za pomocą tekstu źródłowego, a właściwie tekstu z 2008 r., opisuje skomplikowaną genezę i następstwa unii lubelskiej.

Drugi z podręczników licealnych to: Jolanta Choińska-Mika, Piotr Szlanta, Katarzyna Zielińska, Historia. Podręcznik dla liceum i technikum. Część 2. Zakres podstawowy. WSiP, Wyd. pierwsze, Warszawa 2008, Numer dopuszczenia 1/08 na podstawie opinii rzeczoznawców: prof. dr hab. Tadeusza Radzika, dr hab. Andrzeja Szwarca, dr Marka Boruckiego, dr hab. Dariusza Rotta.

W części-rozdziale pierwszym pt. Powstanie nowożytnego świata (od przełomu XV i XVI w. do początku XVII w.) zawarto podrozdziały: szósty: Stosunki polityczne w Europie w XVI w. (s. 56–65), siódmy: „Demokracja szlachecka w polsko-litewskiej Rzeczypospolitej (s. 66–75), ósmy: Rzeczpospolita Obojga narodów na przełomie XVI i XVII w. – społeczeństwo i państwo (s. 76–84). Zwrócimy uwagę na dwa ostatnie podrozdziały, także, czy przede wszystkim, ze względu na język opisu i zastosowaną „siatkę pojęć i terminów” głównie z zakresu historii państwa i prawa. W podrozdziale „Demokracja szlachecka w polsko-litewskiej Rzeczypospolitej” omawiane są problemy „Wzrostu uprawnień politycznych stanu szlacheckiego” oraz „Ruchu egzekucyjnego i programu modernizacji państwa”. Najpierw wymienia się przywileje: jedlińsko-krakowskie (1430–1433), cerekwicko-nieszawskie (1454), artykuły mielnickie (1501), konstytucję sejmu radomskiego Nihil novi (1505) – jako podstawy systemu demokracji szlacheckiej i stanu, obejmującego około 5–6% całego

społeczeństwa, a jednocześnie władzy poddanej prawu w Rzeczypospolitej. Ten fragment tekstu podręcznika zwieńczony jest miniaturą ze Statutu Łaskiego (1506) z opisem herbów ziem – przede wszystkim Orzeł Biały i Pogoń (także Prusy Królewskich i wielkiego mistrza krzyżackiego), i co najważniejsze opatrzone myślą, że kompozycja ma symbolizować Królestwo Polskie –terytorium, ustrój, panującą dynastę Jagiellonów (Aleksandra Jagiellończyka). Dalej mowa jest o szlacheckim ruchu naprawy państwa (ruch egzekucyjny). Ponadto podręcznik przywołuje nazwiska Hieronima Ossolińskiego (kalwina), Mikołaja Sienickiego (ariana), Rafała Leszczyckiego (brat czeski). Następnie zostały omówione reformy sejmów egzekucyjnych (1562–1569) i reformy na Litwie z lat 1564–1566. Zawarta w 1569 r. unia lubelska, choć nie została wybita w postaci odrębnego podrozdziału, jest określana mianem jednych z najważniejszych wydarzeń w dziejach Polski i Litwy, dzięki któremu jedność państwa przetrwała ponad 200 lat, „aż do upadku Rzeczypospolitej” (s. 71). Ta część podręcznika jest opatrzona, m.in., wspomnianym kolorowym drzeworytem ze Statutu Łaskiego (s. 68), Medalem z 1532 r. przedstawiającym Zygmunta Starego, wizerunkiem Zygmunta II Augusta z miedziorytu z 1554 r. (s. 70), fotokopią aktu unii lubelskiej, opatrzoną informacją o miejscu przechowywania (AGAD) i dość niejasną informacją, że liczba pieczęci ma zaświadczać, „ze została uchwalona za powszechną zgodną i była powszechnie akceptowana przez obywateli obu państw[?]” (s. 71), mapą Rzeczypospolita po unii lubelskiej (s. 72), na której nie zaznaczono ziem i województw WKL, mapką „Religie i wyznania Rzeczypospolitej Obojga Narodów” (s. 168). Charakterystyczne jest to, że część wielu problemów ponownie jest omawiana, po okresie wolnych elekcji, gdy autorzy podręcznika omawiają „Przeobrażenie struktury społecznej” (s. 78–mowa jest o, sejmie i senacie, sejmikach ziemskich, systemie urzędniczym w Koronie i na Litwie. To ostatnie zagadnienie objaśnia schemat „Sejm i system urzędów Rzeczypospolitej Obojga Narodów” – porównanie Korony i Litwy (s. 81), a ponadto jako tekst źródłowy zamieszczono fragment z dzieła Marcina Kromera „Polska, czyli O położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie” („zwyczaj i prawo, że wojnę prowadzi szlachta, walcząca zawsze” s. 84).

Trzeci, ostatni z omawiany podręczników to – Bogumiła Burda, Bohdan Halczak, Anna Roszak, Małgorzata Szymczak, Czasy nowożytne. Historia 2. Zakres

podstawowy. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON, Gdynia 2005. Numer dopuszczenia: 172/03 na podstawie recenzji: dr hab. Wojciecha Falkowskiego, dr hab. Barbary Jakubowskiej, dr Zbigniewa Morawskiego, dr hab. Dariusza Rotta. Ponadto autorzy uwzględnili uwagi prof. dr hab. A. Mączaka, prof. dr hab. F. Leśniaka, mgr C. Tulina, mgr L. Kubiaka.

W rozdziale pierwszym: „Wiek XVI i początek wieku XVII” (s. 7–108), wyodrębniono jako podrozdział ósmy: „Polska za panowania ostatnich Jagiellonów. Unia lubelska. Pierwsze bezkrólewie” (s. 68–76). W omawianym wcześniej podręczniku gimnazjalnym tegoż wydawnictwa (Ustrzycki) ten fragment materiału przedstawiono następująco: 1. Państwo polsko-litewskie w XVI wieku, 2. Gospodarka i społeczeństwo Rzeczypospolitej w XVI wieku, 3. Demokracja szlachecka w Rzeczypospolitej, 4. Unia lubelska (s. 75–79). W podręczniku licealnym zwraca uwagę położony przez autorów nacisk na pojęcie Europy Środkowo-Wschodniej, jej dzieje w kontekście walki o Dominium Maris Baltici (dzieje państw skandynawskich) oraz walki z Moskwą. Wspomniany podrozdział ósmy przedstawia następujące zagadnienia: a) stosunki polityczne Jagiellonów z Habsburgami, Turcją i Moskwą, b) wojnę z zakonem krzyżackim, sekularyzację zakonu i powstanie Prus Książęcych (w tym hołd pruski 1525 r.), c) konfliktów o Dominium Maris Baltici, sekularyzację zakonu kawalerów mieczowych, wojnę o Inflanty, d) unii lubelskiej i jej konsekwencji, powstania Rzeczypospolitej Obojga Narodów (s. 71–72). Autorzy stwierdzają, że za życia Zygmunta I Starego, to głównie Bona Sforza „dążyła do zacieśnienia relacji pomiędzy dwoma organizmami państwowymi”, a na sejmie w Lublinie w 1569 r. to Zygmunt II August „wystąpił z propozycją zmiany charakteru unii personalnej” doprowadzając po włączeniu do Korony „Podlasia, Wołynia, Podola i Kijowszczyzny” do podpisania 1 lipca 1569 r. aktu unii realnej. Wśród następstw tego aktu wymienia się uregulowanie sytuacji prawnej i ustrojowej obu państw (s. 72). Podręcznik wyraźnie kładzie nacisk na dzieje polityczne i jest chyba jednym, który de facto marginalizuje znacznie unii. W tekstach źródłowych zamieszczono fragmenty unii lubelskiej, przede wszystkim punkty 3, 4, 5 6 (za Teksty źródłowe do nauki historii w szkole. Ustrój Polski w XVI–XVIII wieku. Oprac. W. Szczygliński, Warszawa 1960, nr 20, s. 7), ale to chyba jedyny podręcznik licealny, który niemal całkowicie pomijając dzieje państwa, prawa i narodu politycznego, każe jednocześnie

odpowiedzieć uczniowi na pytanie: „Jakie były konsekwencje unii realnej dla Rzeczypospolitej Obojga Narodów?”³.

Dodać należy, że tychże samych autorów podręcznik o zakresie rozszerzonym⁴ w stosunku do wyżej omawianego, powtarza tekst za podstawowym wydaniem.

Na zakończenie kilka uwag natury ogólnej, być może wykraczające w jakimś stopniu poza treści podręcznikowe. Odnotowując znaczące miejsce unii lubelskiej w podręcznikach, nie sposób jednak nie zauważyć, że ich autorzy stawali przed ważnym dylematem, w jakim stopniu wyjaśniać jej przyczyny i następstwa w toku narracji politycznej, a w jakim stopniu w toku narracji o dziejach państwa, jego ustroju i instytucji.

Problem unii lubelskiej w podręcznikach szkolnych to także problem następujący, czy nie jest nadmiernym „polocentryzmem” mówienie o niej w kontekście europejskich lub środkowo-europejskich dziejów Jagiellonów i jako podstawie formowania nowożytnego, nie-absolutystycznego państwa wielu narodów, kultury i wyznań.

Wreszcie, idąc śladem ciągle aktualnych rozważań Juliusza Bardacha, jak rozstrzygnąć, szczególnie w podręcznikach, dylemat, kto pilniej dotrzymał i pielęgnował ideę unii – Korona czy Wielkie Księstwo Litewskie, i gdzie tkwiło źródło upadku Rzeczypospolitej Obojga (czy też wielu) Narodów.

³ Z kolei w literaturze pomocniczej wskazuje się, m.in. na prace: J. Maciszewski, *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1986, A. Mączak, *Rządzący i rządzeni: władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*, Warszawa 2002.

⁴ Bogumiła Burda, Bohdan Halczak, Roman M. Józefiak, Anna Roszak, Małgorzata Szymczak, *Czasy nowożytne. Historia 2. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*. Wydawnictwo Pedagogiczne OPERO, Gdynia 2007. Numer dopuszczenia: 203/03.